Linguistics
Езикознание

ЧЛЕНУВАНЕ НА СЪЩЕСТВИТЕЛНИ НАРИЦАТЕЛНИ ИМЕНА ОТ МЪЖКИ РОД С ПЪЛЕН И С КРАТЪК ЧЛЕН. ПРАКТИЧЕСКО-ПРАГМАТИЧЕН ПОДХОД

Галя Христозова
Бургаски свободен университет

Резюме. Анализират се някои важни правила за членуване с пълен и с кратък член на съществителни нарицателни имена от мъжки род, завършващи на съгласен. Посочват се често допускани типични грешки. Подходът към проблема е практическо-прагматичен. Предлагат се различни начини за проверка без излишно теоретизиране. Цели се да се усвоят механизми за практически действия, които да подпомагат правилното членуване**.**

Keywords: suffixing the definite and indefinite articles to common masculine nouns; definite and indefinite articles; subject; verb; personal pronouns

Навярно хиляди са страниците, изписани по тази важна и винаги актуална тема – членуването на съществителните нарицателни имена от мъжки род с пълен и с кратък член. И въпреки това нарушенията на правилото са най-често констатираната грешка. Темата е застъпена неколкократно в учебното съдържание по български език, но това не води до практически резултати. Допълнителен фактор е и това, че правилата за употребата на пълен и на кратък член са задължителни само за писмените текстове (вж. „Официален правописен речник на българския език“ 2012, стр. 22). Може би причина за неусвояването на теоретичните знания и неспазването им е и прекомерното „граматикуване“ в обучението по български език в нашето училище – теоретично се знаят много лингвистични факти и правила, но не се спазват. Най-честата причина е недостатъчното учебно време за тяхното отработване и превръщането им в навик.

Има и много специалисти, които са на мнение, че правила за членуване не трябва да съществуват, и предлагат тази норма да отпадне и всеки да членува по преценка, както е в устната реч. За да мотивирам необходимостта от познаването и спазването на правилата за членуване, ще предложа да се разсъждава върху двете двойки изречения:

***Полицаят** застреля **престъпника**. **Полицая** застреля **престъпникът**. **Орелът** зърна **заека**. **Орела** зърна **заекът**.*

Благодарение единствено и само на членуването се разбира кой кого е застрелял и кой е оцелял.

Нарушенията при членуването на съществителните нарицателни имена от мъжки род, завършващи на съгласен, често се забелязват в пресата, в надписите на телевизионни предавания, а в социалните мрежи правилото почти не се спазва.

Грешките, които се срещат, са разнопосочни, но най-типичните са:

1. думата трябва да е членувана с пълен член, но е членувана с кратък член:

Вербалната намеса на автора и справедливия (правилната форма е **справедливият**) *му гняв доведоха до….* (в. Труд, „Похвално печално слово за родния туризъм“, 31.08.2017 г., стр. 11).

*Но **дъжда*** (правилната форма е **дъждът**) *вече вали и не може да измие реалността….* (**в. Уикенд**, „Не капитализъм, а канибализъм“, 5 – 11.08.2017 г., стр., 35).

*…ще се стабилизира или ще се взриви **сектора*** (правилната форма е **секторът**)? (**bTV** , bTV Новините, 12.11. 2015, 19.39 ч.) – надпис на екрана.

До края на годината ще бъде приет антикорупционния (правилната форма е **антикорупционният**) *закон*. (ТВ Европа, 13.08.2017, 22.34 ч.) – надпис на екрана.

2. думата трябва да е членувана с кратък член, но е членувана с пълен член:

*С няколко цигари марихуана заловиха **рапърът*** (правилната форма е **рапъра**) *на магистрала в Тексас.* – (**в. 24 часа**, „Шест месеца затвор грозят Снуп Дог“, 11.01.2012 г., стр. 39).

*...те се готвят за **фестивалът*** (правилната форма е **фестивала**) *на комедията, който ще протече….* (**bTV**, „Преди обед“, 20.02.2015, 11.44 ч.) – надпис на екрана.

Част от проблемите, свързани с членуването, са интерпретирани в редица монографии и статии на автора („Обучението по правопис в началните класове – методически проекции“ (две издания – 1998 г. и 2000 г.). Макрос 2001, П.; „Обучението по български език в I – IV клас (граматика, правопис, правоговор и пунктуация“). Изд. Янита Я С. 2008.; „Алгоритмите в обучението по правопис“ – сп. „Начално образование“, 1995, № 5; „Обучението по синтаксис“, в сб. на ФНПП, СУ, 2012.; „Обучението по правопис в началните класове. Типология на правописните грешки. Методически указания за работа по преодоляването им“ – сп. „Български език и литература“, 2015, № 4 и др.). Предложени са и различни иновативни методически идеи за тяхното изучаване, преодоляване и недопускане.

Тук подходът към проблема е практическо-прагматичен. Цели се да се усвоят механизми за практически действия, които да подпомагат правилното членуване на съществителните нарицателни имена от мъжки род, завършващи на съгласен.

В „Официален правописен речник на българския език“, издаден през 2012 г. от БАН, има тенденция към представяне на правилата в по-практически вариант, с много примери и съвети. Ще анализираме и интерпретираме само тези, които са свързани с членуване с пълен и с кратък член на съществителни нарицателни имена от мъжки род, завършващи на съгласен.

I. За правилното членуване с **пълен член** трябва да се знаят следните правила.

1. Пишем **пълен член**, когато думата е **подлог** в изречението.

*Пожарникар**ят** изгаси огъня*.

Най-често **подлогът** е извършителят на действието.

*Вълк**ът** изяде овен**а**.*

Когато има **страдателен** залог, подлогът не е извършителят на действието.

*Овен**ът** е изяден от вълк**а**.*

Практическо правило:

Думата, която можем да заместим с личното местоимение „**той**“, членуваме с **пълен член**.

Думата, която можем да заместим с личното местоимение „**него**“ (**го**, на **него**, до **него**, под **него** и т.н.), членуваме с **кратък член**.

*Ученик**ът** прочете роман**а**.*
***Той** прочете **него**.*
***Той** (ученик**ът**) прочете **него** (роман**а**).*

*Роман**ът** е прочетен от ученик**а**.*
***Той** (роман**ът**) е прочетен **от него** (ученик**а**).*

***Съдът** разпореди да задържат **престъпник**а.*
***Той** разпореди да задържат **него**.*

***Съдът** разпореди **престъпникът** да бъде задържан.*
***Той** (съд**ът**) разпореди **той** (престъпник**ът**) да бъде задържан.*

2. Пишем **пълен член**, когато думата е **съгласувано определение на подлога в изречението** (прилагателно име, числително име, причастие, пълни форми на местоименията).

*Смели**ят** пожарникар изгаси огъня*. – прилагателно име

*Втори**я**т пожарникар не закъсня.* – числително име
*Уплашени**ят** човек отиде на лекар.* – минало страдателно причастие
*Четящи**ят** човек е друг духовен свят.* – сегашно деятелно причастие
*Легнали**ят** старец бавно се изправи.* – минало св. деятелно причастие
*Мо**ят** приятел получи награда.* – притежателно местоимение

Практическо правило:

Словосъчетанието, което можем да заместим с личното местоимение „**той**“, членуваме с **пълен член**.

Словосъчетанието, което можем да заместим с личното местоимение „**него**“, членуваме с **кратък член**.

*Висящи**ят** клон падна върху заледени**я** тротоар.*
***Той** падна **върху** **него**.*
***Той** (висящи**ят клон**) падна **върху него** (заледени**я** тротоар).*

3. Пишем **пълен член**, когато думата е **обособено приложение на подлога** в изречението.

*Днес проф. Митков, **деканът** на факултета, се срещна със студентите.*
*Днес проф. Митков, **новият декан** на факултета, се срещна със студентите.*

Практическо правило:

Словосъчетанието, което можем да заместим с личното местоимение „**той**“, членуваме с **пълен член**.

*Днес **той** се срещна със студентите.*
той – проф. Митков; **той** – декан**ът**, **той** – нови**я**т декан

Обобщение: пълен член има в **цялата група на подлога**, към която принадлежат неговите определения или приложения.

4. Пишем **пълен член** и при прилагателните имена, числителните имена, причастията и пълните форми на местоименията, когато са субстантивирани и са подлог в изречението.

*Дълги**ят** прескочи оградата*. – прилагателно име
*Трети**ят** получи бронзов медал.* – числително име
*Изгуби**ят** ще се намери.* – минало страдателно причастие
*Мърморещи**ят** ме дразни много.* – сегашно деятелно причастие
*Паднали**ят** ще стане.* – минало свършено деятелно причастие
*Наши**ят** е много талантлив.* – притежателно местоимение

Практическо правило:
И тук можем да заместваме с **той** и с **него**.

5. Пишем **пълен член**, когато членуваната дума е **пред** или **след** спомагателния глагол **съм** (**бъда**) в което и да е глаголно време, т.е. при съставно сказуемо.

Помощникът *е опитен.*
Лекар *е съседът от първия етаж.*
Магазинът *беше затворен.*
Готов бе и ***последният*** *участник.*
Учителят е ***човекът****, когото уважавам.*
Приятелят *ми ще бъде здрав след няколко дни.*

6. Пишем пълен член, когато членуваната дума е и пред или след други глаголи – **оказвам се**, **изглеждам, представлявам** и **ставам** (и двата със значение „съм“) и др.

Третият в турнира по шахмат се оказа най-награждаваният състезател от нашия отбор.
Участникът от Полша изглежда най-мотивираният от всички нас.
Доходът представлява сборът от възнагражденията от заплатата и гражданските договори.
Григор стана първият успешен български тенисист.

Практическо правило:
И тук можем да заместваме с **той** и с **него**.

7. Пишем **пълен член**, когато пред или след членуваната дума има **възвратен глагол.**

Професорът не се изненада.
Появи се библиотекарят.
Музеят е направен от дарители.
В последните години рязко се промени климатът.

Практическо правило:
И тук можем да заместваме с **той** и с **него**.

8. В изречението **подлогът** се съгласува със **сказуемото** по **число**.

Вчера ***работникът*** *бързо* ***изкопа*** *канала в двора на болницата. –* **ед.ч.**
Вчера ***работниците*** *бързо* ***изкопаха*** *канала в двора на болницата. –* **мн.ч.**

Практическо правило:

Когато променим числото на **сказуемото**, се променя и числото на **подлога**. Това е думата, която трябва да се членува с пълен член.

*В часа по математика **учителят разясни** какво **ще съдържа тестът** за изпита в края на срока.*

Ако се колебаем кои думи трябва да се членуват с пълен член, **променяме числото** на двете сказуеми – *разясни – разясниха, ще съдържа – ще съдържат*. Думите, които ще променят числото си, са подлог, т.е. трябва да ги членуваме с пълен член.

*В часа по математика **учителите разясниха** какво **ще съдържат тестовете** в края на срока.*

При промяна на числото на сказуемото се промени числото на съществителните ***учителите*** и ***тестовете***. Това означава, че в първото изречение тези две съществителни имена от мъжки род трябва да се членуват с пълен член.

*Асистент**ът** донесе доклад**а** на директор**а** и каза сътрудник**ът** да го покаже на екип**а**.*

Проверка – променяме числото на сказуемото: ***Асистентите донесоха** доклада на директора и **казаха сътрудниците** да го покажат на екипа.* Думите, които промениха числото си при промяна на числото на сказуемото, са *асистент и сътрудник*. Те трябва да се членуват с пълен член в изходното изречение.

9. Пишем **пълен член**, когато членуваната дума е **обръщение**.

***Ученикът**, излезте на дъската!*
*Вие, **пострадалият**, се качете на линейката.*
*Ако обичате, **първият**, покажете си документите!*

10. В заглавията на книги, филми обикновено се пише **пълен член**, когато членуваната дума е употребена самостоятелно или пред думата **няма предлог**.

*„**Великият** Гетсби“, „**Животът** е хубав“, „**Сивият** кон“, „**Единственият**“, „**Мъжът** в главата ми“, „**Вълкът** от Уолстрийт“.*

Ако има **предлог**, се пише **кратък член**.

*„Особеностите на **руския** риболов“*

II. За правилното членуване с **кратък член** трябва да се знаят следните правила.

1. Пишем **кратък член**, когато думата е **допълнение, обстоятелствено пояснение** или **несъгласувано определение** в изречението.

*В двор**а*** (обстоятелствено пояснение за място) *подадох на пазач**а*** (непряко допълнение) *куфар**а*** (пряко допълнение) *на син**а** ми* (несъгласувано определение) *за проверка*.

*Видях бягащи**я*** (пряко допълнение) *да се крие зад ъгъл**а*** (обстоятелствено пояснение за място*), и се обадих на пазач**а*** (непряко допълнение) *на блок**а*** (несъгласувано определение).

Практическо правило:
Тук можем да заместваме с **него**.
***В него** (в двора) подадох **на него** (на пазача) **него** (куфара) **на него** (на сина ми) за проверка.*

2. Пишем **кратък член**, когато думата е **определение** на допълнението, на обстоятелственото пояснение или на несъгласуваното определение.

*Видях стари**я*** (определение на допълнението) *рибар във вашия* (определение на обстоятелственото пояснение) *клуб на стръмни**я*** (определение на несъгласуваното определение*) бряг на язовир**а**.*

3. Пишем **кратък член**, когато думата е **обособено приложение** на допълнението, на обстоятелственото пояснение или на несъгласуваното определение в изречението.

*Студентите имаха среща с проф. Митков – **декана** на факултета.*
*Студентите имаха среща с проф. Митков – **новия** декан на факултета.*
*Студентите имаха среща с **него –** проф. Митков, декан**а** на факултета, нови**я** декан на факултета.*

4. Пишем **кратък член**, когато пред членуваната дума има **предлог**. След предлог никога не може да има подлог, значи членуваната дума е второстепенна част.

*Разхождах се **по** площад**а** **на** град**а** **с** брат**а** **на** доктор**а**.*

5. Пишем **кратък член** след показателната частица **ето**, но ако не следва сказуемо.

*Ето професор**а*** (Ето **го** професора. Ето го **него**).
Ето неговия нов приятел (Ето **го** неговия нов приятел. Ето го **него**).

Ако има сказуемо, се членува с пълен член.
*Ето професор**ът** влезе*. (Ето **той** влезе.)

Практическото осмисляне и овладяване на тези правила е напълно възможно в училищното обучение. Може да започне още в началните класове

при запознаване с главните части на изречението, с местоименията. Изграждането на умения за проверка по тези лесни начини и създаването на навик да се проверява членуването, ще подпомогне всеки, който държи на своята грамотност.

Приложение 1

ПРИЛОЖЕНИЕ ЗА УПРАЖНЕНИЯ:

Не разбрах дали актьор… е прочел сценари…, защото не знаеше добре текст… и директор… на театър… се ядоса.

Посрещнахме тържествено победител… в конкурса и президент… на клуб… му връчи почетни… знак.

Бургас е четвърти… по големина град и през настоящи… век напредък… му е видим.

През първи… ден от летни… месец ще взема син… си и заедно с братовчед…. на съпруг… ми ще посетим архитектурни… музей, защото ценни… експонат от Германия ще бъде тук само няколко дена.

Първи… ден от сезона беше най-подходящи…. за прочистване на организм… от вредни… навик и ефект… от процес… ще е смисъл… за гладуващи….

Не разбирам защо архитект… на проект… на наши… град не е преценил, че площад… е бил най-важни… компонент от градски… пейзаж и трябва да радва и последни… жител от най-крайни … квартал.

Конник…, който настигна пътник… по друм…, не хареса товар… му, защото градоначалник… беше забранил да се носи герб… на род… на първи… създател на замък…

ОТГОВОРИ:

Не разбрах дали актьорЪТ е прочел сценариЯ, защото не знаеше добре текстА и директорЪТ на театърА се ядоса.

Посрещнахме тържествено победителЯ в конкурса и президентЪТ на клубА му връчи почетниЯ знак.

Бургас е четвъртиЯТ по големина град и през настоящиЯ век напредъкЪТ му е видим.

През първиЯ ден от летниЯ месец ще взема синаА си и заедно с братовчедА на съпругА ми ще посетим архитектурниЯ музей, защото ценниЯТ експонат от Германия ще бъде тук само няколко дена.

ПървиЯТ ден от сезона беше най-подходящиЯТ за прочистване на организмА от вреднИЯ навик и ефектЪТ от процесА ще е смисълЪТ за гладуващиЯ.

Не разбирам защо архитектЪТ на проектА на нашиЯ град не е преценил,

че площадЪТ е бил най-важниЯТ компонент от градскиЯ пейзаж и трябва да радва и последниЯ жител от най-крайниЯ квартал.

КонникЪТ, който настигна пътникА по друмА, не хареса товарА му, защото градоначалникЪТ беше забранил да се носи гербЪТ на родА на първиЯ създател на замъкА.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik (2012). Sofia: BAN [*Официален правописен речник на българския език* (2012). София: БАН].

SUFFIXING THE DEFINITE AND INDEFINITE ARTICLES TO COMMON MASCULINE NOUNS – A PRACTICAL AND PRAGMATIC APPROACH

Abstract. Analyzed are some important rules of suffixing common masculine nouns ending in consonants with definite and indefinite articles. Identified are some typical mistakes. The approach to the problem is practical and pragmatic. Suggested are various ways of checking mistakes without unnecessary theorizing. The aim is to develop mechanisms for practical actions that will facilitate the suffixing of nouns with definite and indefinite articles.

✉ **Prof. Galya Hristozova, DSc.**
Burgas Free University
Burgas, Bulgaria
E-mail: hristozova@bfu.bg